

MAJA OPAŠIĆ, MAJA GREGORVIĆ
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za kroatistiku
Omladinska 14, HR – 51000 Rijeka
mopasic@ffri.hr
mgregorovic@ffri.hr

SMRT U HRVATSKOJ FRAZELOGIJI

Smrt ne gleda ničije lice:
jednako se od nje tlače
siromašne kućarice
i kraljevske tej polaće;
ona upored meće i valja
stara i mlada, roba i kralja.

(Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga*)

Nastanak je ovoga priloga motivirala činjenica da nema radova koji se odnose na konceptualnu analizu smrti u frazeologiji hrvatskoga jezika. U radu se analiziraju frazemi hrvatskoga jezika koji su svojim značenjem i/ili sastavnicama vezani za pojam smrti. Smrt je jedna od pojava koje se ljudi pomalo pribojavaju i ne vole o njoj govoriti ni razmišljati. Stoga u jeziku postoje mnogi izrazi kojima se na eufemiziran način govori o smrti, a jedni od takvih izraza su frazemi.

Analizirani se frazemi u radu svrstavaju u dvije veće skupine, a to su: frazemi koji su svojim značenjem vezani za koncept smrti; frazemi koji sadrže sastavnice iz semantičkoga polja smrti, ali im značenje nije vezano za koncept smrti. Unutar prve skupine frazema razlikuju se: frazemi povezani sa značenjem *biti blizu smrti*; frazemi okupljeni oko koncepta *način i razlog smrti*; frazemi sa značenjem *umrijeti, preminuti*; frazemi značenjem povezani s trenucima i događajima nakon čije smrti. Svaka se od navedenih skupina dijeli na podskupine frazema s obzirom na specifičnost značenja ili sastavnice koje se javljaju. Frazemi čije su sastavnice iz semantičkoga polja smrti, ali im značenje nije vezano uz taj koncept dijele se u skupine s obzirom na to o kojoj je sastavnici riječ. Polazeći od pretpostavke da je shvaćanje smrti kao dijela života i svega vezano uz nju kulturološki i religijski uvjetovano pokušava se objasniti motiviranost značenja prikupljenih frazema kao i njihova pozadinska slika te povijesno podrijetlo. Daje se osvrt i na stilističko-ekspresivna i konotativna obilježja pojedinih frazema.

Provedena analiza pokazala je da frazemi koji su svojim značenjem i/ili sastavnicama vezani za pojam smrti čine vrlo bogat dio frazeologije hrvatskoga jezika. Također je potvrđena pretpostavka da se o smrti najčešće govori eufemiziranim izrazima koji su posljedica kulturnih osobitosti pojedinoga naroda kao i religijskoga uvjerenja.

KLJUČNE RIJEČI: *eufemizam, frazem, koncept, pozadinska slika, smrt.*

UVOD

Smrt je vjerojatno jedna od pojava koja najviše zaokuplja čovjekovu pažnju, ali o kojoj se istodobno i ne želi odviše razmišljati. Naime, od trenutka rođenja započinje proces starenja pa nitko ne može pobjeći od smrti te su zato barem u tome završnome činu života svi ljudi jednaki. O smrti se promišljalo još od antičkih vremena pa je ona već tisućljećima predmet mnogih filozofskih, religioznih, estetsko-umjetničkih i etičkih rasprava. Smrt i ono što dolazi nakon nje središnji je dio svakoga religijskoga nauka. Tako je rano kršćanstvo smrt tumačilo kao kaznu, dok kasniji kršćanski pisci, kao što je Toma Akvinski, ističu tezu da je "smrt povratak tijela materiji iz koje je stvoreno, a duše u život vječni" (HE, 2008: 67). I za većinu drugih religija smrt nije kraj jer nakon nje slijedi novi život, bilo odlaskom duše u raj ili pakao, bilo reinkarnacijom. Oduvijek su ljudi zapravo vjerovali da smrt nije kraj stoga su i pokapali svoje mrtve s predmetima koji bi im u tome drugome životu mogli zatrebati. Vjerovanje u život poslije života je proizašlo iz straha ljudi da će jednoga dana prestati postojati, a taj je strah ostao prisutan čak i u vjernika koji očekuju spas duše i život u vječnosti. Naime, "čovjek je, čim se rodi, ne samo spreman i umrijeti, nego se cjelokupno njegovo iskustvo svijeta i vlastitoga bitka odvija pod vidom te svijesti o prolaznosti i konačnosti" (HE, 2008: 67). Također smrt se doživljava kao "izvanjsko protuslovlje životu, ali istodobno kao njegova neumoljiva odredba koja mu se suprotstavlja od samoga početka" (FR, 2003: 334). Tako je smrt nešto što je životu najviše strano i najudaljenije, ali i najbliže i najprisnije. Smrt je vezana za neponovljivost nekoga životnog puta i prolaznost svega, ali se može osjećati i kao oslobođenje od životnoga tereta (FR, 2003: 334). Uzimajući u obzir sve navedeno ne čudi činjenica da se o smrti i ne govori izravno, nego najčešće slikovito i ublaženo, eufemizirano pa je i svaki jezik bogat takvim izrazima.

Eufemizmi su "jezični oblici za kojima se poseže u komunikaciji kada valja zamijeniti nepoželjne i situaciji neprimjerene i neodgovarajuće riječi koje izravno upućuju na referenta te imaju konvencionalno neugodne asocijacije" (Kuna, 2007: 95). Riječ je o izrazima ublažena značenja kojima se često zamjenjuju pojave kojih se ljudi plaše ili ne vole o njima razgovarati. Frazemi su jedne od jezičnih jedinica koje mogu imati ulogu eufemizama. Pod frazemom podrazumijevamo "ustaljenu vezu riječi koja se ne stvara u govornom procesu, nego se reproducira u gotovu obliku, i kod koje je barem jedna sastavnica promijenila značenje, tako da značenje frazema ne odgovara zbroju značenja njegovih sastavnica" (Menac, 2007: 9–10). Frazem je oblik kojim se na slikovit i ekspresivan način opisuju sve pojave ljudskoga života te odražavaju stavovi, uvjerenja i sl. Frazeologija svakoga jezika odraz je kulture, običaja, stereotipa naroda koji govori tim jezikom i "pouzdan je pokazatelj inherentne duhovne homogenosti neke zajednice" (Mesinger, 1997: 61). Najčešće se njome opisuje ono negativno u životu, društvu, a to negativno se frazeološkom vezom riječi ublažava, eufemizira. Tako je i sa smrću koja je neizbježna, ali je se ljudi pribojavaju. Stoga je vrlo zanimljivo proučiti kako je sve smrt zastupljena u frazeologiji hrvatskoga jezika.

Građa za ovaj rad prikupljena je iz općih i frazeoloških rječnika hrvatskoga jezika i ne obuhvaća sve frazeme koji se na bilo koji način (sadržajem i/ili sastavnicama) mogu povezati sa smrću. Naime, cilj nije dati sveobuhvatnu i iscrpnu analizu takvih frazema jer bi to tražilo mnogo više od mogućega opsega rada, nego dati prilog

semantičko-konceptualnoj analizi takvih frazema i pokazati da su vjerojatno među najbrojnijima u hrvatskome jeziku.

Prikupljeni frazemi podijeljeni su u više skupina i podskupina s obzirom na koncept na koji se odnose ili sastavnice koje sadrže, a objašnjava im se značenje, motiviranost te frazemska pozadinska slika.

I. FRAZEMI KOJI SE ZNAČENJEM I/ILI SASTAVNICAMA ODNOSI NA KONCEPT SMRTI

I. FRAZEMI POVEZANI ZNAČENJEM "BITI BLIZU SMRTI"

U ovoj se skupini nalaze frazemi koji svojim značenjima opisuju blizinu smrti. Međutim, neki se od njih odnose na smrt koja će se dogoditi u bliskoj budućnosti i sa sigurnošću, drugi daju mogućnost prevladavanja opasnosti od smrti ili se odnose na starost i tešku bolest koje same po sebi znače mogućnost skore smrti. Nekima od frazema sastavnica je *smrt* ili *smrtni*, ili leksem koji pripada semantičkome polju smrti kao što je *grob*, *duša*, *izdisaj*, a ostali frazemi nemaju sastavnica koje bi mogle implicirati značenje povezano sa smrću.

1.1. Frazemi sa sastavnicom *smrt* ili *smrtni*

Jedno od značenja leksema *smrt* "prestanak života" (RHJ, 2006: 1451; VA, 2006: 1439) te pridjeva *smrtni* "koji se odnosi na smrt" (VA, 2006: 1439) ostvaruje se u sljedećim frazemima¹ koji kao sastavnicu imaju jedan od tih dvaju leksema, a svojim se značenjem odnose na blizinu smrti, trenutke prije smrti: *biti na pragu smrti*, *biti (lebdjeti i sl.) između života i smrti*, *biti u smrtnoj opasnosti*, *boriti se sa smrću*, *lebditi komu smrt na usnama*, *biti na smrtnoj (samrtnoj, samrtničkoj) postelji*, *smrtna (strašna) molitva*, *pogledati/gledati smrti u oči*.

Frazem *boriti se sa smrću* sa značenjem "biti između života i smrti, biti na samrti, umirati" opisuje čovjeka koji je na samrti i smrt je vrlo vjerojatna, ali nije sigurna. Naime, čovjek joj se može i othrvati. Konotacija koju taj frazem nosi jest da se čovjek ne prepušta pasivno smrti, nego ju, makar bila vrlo blizu, nastoji pobijediti. Za osobu koja će sasvim sigurno umrijeti može se reći da je *na smrtnoj postelji* i da joj *lebditi smrt na usnama* samo što prvi frazem podrazumijeva da je osoba u krevetu i teško je bolesna.

Pogledati/gledati smrti u oči sa značenjem "biti (naći se) u životnoj (smrtnoj) opasnosti, suočiti se sa smrću, naći se na rubu smrti" jest frazem djelomično sinoniman s frazedom *boriti se sa smrću* jer oba podrazumijevaju blizinu smrti, s time da se frazem *pogledati/gledati smrti u oči* uglavnom upotrebljava kada se želi reći da se tko iznenada našao u smrtnoj opasnosti, primjerice doživio prometnu nesreću, ali je ipak uspio preživjeti i ponio se vrlo hrabro u tome trenutku. Njemu je sadržajno podudaran frazem *biti na pragu smrti* koji također svojim značenjem "biti

¹ Napominjemo da iako se smatra da su sastavnice frazema desamentizirane, novija su istraživanja u frazeologiji pokazala da značenje pojedine sastavnice frazema može utjecati na frazeološko značenje. Čak i ako se značenje sastavnice pojedinoga frazema ne može izdvojiti, uzmu li se u obzir sve frazeološke jedinice s danom sastavnicom, pojavljuju se ipak neke asocijacije koje omogućavaju da se govori o novome suodnosu sastavnice. (Lupačova, 1988: 138-139) Navedeno tumačenje primjenjuje se u ovome radu pri analizi pojedinih frazema.

blizu smrti, biti u velikoj opasnosti po život" daje mogućnost da smrt nije siguran ishod te opasne situacije u kojoj se tko našao. Slično je i s primjerom *biti (lebdjeti i sl.) između života i smrti* ("biti teško bolestan, biti u smrtnoj opasnosti") koji se može upotrijebiti kada se želi reći da tko duže ili kraće vrijeme boluje od teške bolesti i čini se da će brzo umrijeti, ali ne zna se točno kada i hoće li uopće umrijeti.

Frazemom *smrtna (strašna) molitva* opisuje se molitva koja se čita teškom bolesniku za kojega postoji mogućnost da će umrijeti.

1.2. Leksemi iz semantičkoga polja smrti kao sastavnice frazema

1.2.1. *Grob*

Grob je "jama u koju se polažu posmrtni ostaci pokojnika odnosno lijes" (RHJ, 2006: 309; VA 2006: 383), a metonimijskim prijenosom značenja označava i samu smrt u frazemima: *biti (stajati) jednom nogom u grobu* ("biti blizu smrti, biti na smrt bolestan, biti vrlo star/nemoćan"), *visjeti nogama u grobu* ("biti blizu smrti, biti na smrt bolestan, biti vrlo star/nemoćan"), *biti blizu (na rubu) groba* ("biti blizu smrti, nalaziti se pri kraju života / od bolesti ili starosti"), *gledati u grob* ("biti pri kraju života"). Kao što se može uočiti, svi navedeni primjeri ostvaruju sinonimski odnos jer opisuju osobu koja je vrlo blizu smrti, ali razlog je teška bolest ili starost.

1.2.2. *Duša*

Duša predstavlja "nematerijalni, tj. netjelesni princip čovjekova života" (RHJ, 2006: 221; VA 2006: 267), ali ipak nešto samostalno što je samo na izvanjski način povezano s tijelom (FJ, 2003: 86). Prema kršćanskome shvaćanju, u trenutku čovjekove smrti duša se odvaja od tijela i nastavlja živjeti, dok tijelo odlazi u grob i propada. Dakle, duša je besmrtna i vječna. Upravo to značenje leksema *duša* ostvaruje se u sljedećim frazemima: *boriti se (dijeliti se, odijeliti se, rastati se) s dušom, došla je duša pod grlo komu, došla je duša u nos komu, duša je (stoji, skupila se) u nosu komu, duša je na jeziku komu, dršće duša na jeziku komu*. Svi navedeni primjeri imaju značenje "biti na samrti/na umoru, umirati", s time da frazemi *duša je (stoji, skupila se) u nosu komu* i *duša je na jeziku komu* ostvaruju i značenje "biti teško bolestan". Pozadinska slika spomenutih frazema motivirana je vjerovanjem da duša izlazi kroz usta i nos pa kada se približi tim dijelovima tijela znači da osobi predstoji skoro smrt. Međutim, ti frazemi više no što su eufemizmi, nose notu ironije, humora i podrugljivosti.

1.2.3. *Izdisaj*

Izdisaj u prenesenome značenju označava "smrt, umiranje, svršetak" (VA, 2006: 484; RS, 2008: 438) stoga frazem *biti na izdisaju* znači "biti na umoru, biti na samrti, izdisati, nestajati, gasiti se, propadati, biti blizu kraja".²

1.2.4. *Kraj*

Leksem *kraj* na prvi pogled nema veze sa smrću, međutim uspostavljanjem asocijativnih veza dolazi se do toga da je kraj vrlo često eufemizam pa i sinonim

² Za razliku od prethodnih frazema ne odnosi se samo na kraj čovjekova života, nego i na određene stvari, pojave i sl. koje nestaju, gube svoju vrijednost.

za smrt (RS, 2008: 438). Naime, *kraj* označava "posljednju točku čega, završetak, konac" (VA, 2006: 627), a smrt je kraj života. Stoga ako se upotrijebe frazemi *biti pri kraju* i *blizu je kraj komu* želi se reći da je tko na umoru, tj. blizu smrti.

1.3. Ostali leksemi kao sastavnice frazema sa značenjem "biti blizu smrti"

Neki od frazema kojima se opisuje čija skora smrt, a sastavnica im nije leksem iz semantičkoga polja smrti su: *odbrojeni su dani komu*, *mirisati/zamirisati na tamjan*, *kuca zadnja ura komu*, *oprašati se sa životom*. Izdvaja se frazem *mirisati/zamirisati na tamjan* koji je motiviran obredom sahranjivanja pokojnika prilikom kojega se koristi tamjan. Sve ih dakle povezuje značenje da je "na samrti tko, na umoru, pri kraju života" i vrlo su ekspresivni.

2. FRAZEMI OKUPLJENI OKO KONCEPTA "NAČIN I RAZLOG SMRTI"

Mnogo je frazema u hrvatskome jeziku koji se odnose na načine umiranja. Umrijeti se može prirodnim putem, vlastitom ili tuđom krivnjom. Vlastita smrt može biti namjerna ili popratna posljedica nekoga čina. Namjerna je ako je posljedica samoubojstva, a popratna ako je posljedica stizanja do željenoga cilja pri čemu je smrt žrtva da bi se do toga cilja došlo. U oba slučaja čovjek svjesno uzrokuje svoju smrt, no on je može uzrokovati i posredno – nekim svojim stavovima ili postupcima koji se primjerice protive vlasti. U tome je slučaju vanjska sila izravni uzrok njegove smrti, iako ju je posredno sam prouzročio. Osim toga umrijeti se može i tuđom krivnjom bilo da je tko namjerno ili nehotice izazvao tuđu smrt.

2.1. Prirodna smrt

Vrlo je malo frazema hrvatskoga jezika kojima se opisuje smrt kao posljedica prirodnoga tijeka života. Neki od frazema navedenih u prethodnim skupinama (*biti jednom nogom u grobu*, *visjeti nogama u grobu*, *biti blizu groba*, *gledati u grob* i drugi) opisuju skorbu smrt kao posljedicu bolesti ili starosti. U tu bi skupinu mogao ući i frazem *razboljeti se na smrt* sa značenjem "bolovati od bolesti koja završava smrću, teško se razboljeti" pa je smrt sasvim siguran ishod te *složiti se nakon duge bolesti* u kojem je smrt također posljedica bolesti.

2.2. Namjerna i nenamjerna, posredna i neposredna smrt vlastitom krivnjom

2.2.1. Namjerna smrt

Namjerna smrt posljedica je samoubojstva na koje se odnosi značenje frazema: *oduzeti si život*, *svršiti sa životom*³ i *dignuti ruku na sebe*. Frazem *dignuti ruku na sebe* ostavlja mogućnost da je pokušaj samoubojstva bio neuspješan.

2.2.2. Smrt kao posljedica žrtvovanja

Vrlo su često ljudi spremni žrtvovati i vlastiti život kako bi postigli neki cilj, a najčešće kako bi spasili voljenu osobu. Na to se odnose primjerice sljedeći frazemi: *dati/davati <svoj> život <za koga, što>*, *dati (proliti) <i> zadnju (posljednju) kap*

³ Frazem *svršiti sa životom* može ostvarivati i značenje "odustajati, povlačiti se".

krvi za koga, što, proliti (prolijevati) < svoju > krv < za koga, za što >, boriti se do posljednje (zadnje) kapi krvi, a izrazito su stilski obilježeni jer nose konotaciju uzvišenosti, svečanoga tona.

Frazem *dati/davati < svoj > život < za koga, što >* ima značenje "umrijeti/umirati (žrtvovati se) < za koga, za što >" odnosno govori o žrtvi za voljenu osobu, domovinu ili vlastita uvjerenja. Značenjem "dati (žrtvovati) sve za koga, za što, dati cijeloga sebe za koga, za što, žrtvovati i svoj život komu, čemu (za koga, za što)" vrlo mu je blizak frazem *dati (proliti) < i > zadnju (posljednju) kap krvi za koga, što*. Razlika je jedino to da "davanje života" i doslovno znači izlaganje života opasnosti radi koga ili čega, a "prolijevanje i posljednje kapi krvi" ne mora nužno podrazumijevati životnu žrtvu, nego može značiti i žrtvu s određenom mjerom – ulaganje truda, vremena, energije i brige.

Namjerno, nesebično žrtvovanje za koga ili što može se izraziti i frazomom *proliti (prolijevati) < svoju > krv < za koga, za što >* značenja "žrtvovati život < za koga, za što >, biti ubijen (ranjen) u ratu (okršaju)" te se najčešće javlja u kontekstu žrtve za domovinu. Značenjski se gotovo podudara s dvama prethodnim primjerima s time da u frazemu *proliti (prolijevati) < svoju > krv < za koga, za što >* neposredni krivac za smrt može biti druga osoba, a osoba koja se žrtvuje je posredni krivac. Također frazem nosi u sebi nešto više patetike, iako kao i svi iz ove skupine pripada uzvišenome stilu i svečanoga su tona.

Frazem *boriti se do posljednje (zadnje) kapi krvi* značenjem se udaljava od prethodnih jer podrazumijeva žrtvu, i borbu do krajnjih mogućnosti, ali ne nužno i smrt te također razlog žrtvi nije druga osoba već vlastiti ciljevi i dobrobit.

2.2.3. Posredan i neposredan uzrok smrti

Čovjek se vrlo često može naći u životnoj opasnosti ili poginuti zbog nekih svojih uvjerenja ili postupaka koji se protive vlasti ili nisu u skladu sa zakonom. U tim je slučajevima neka vanjska sila neposredan uzrok smrti iako ju je osoba sama posredno uzrokovala. Najveći broj frazema koji se odnose na taj koncept ima kao sastavnicu leksem *glava* i/ili *život*, a u nekim su primjerima moguće inačice s jednim ili drugim leksemom bez promjene značenja. Naime, *glava* podrazumijeva "čovjekov vitalni dio tijela" (Žic Fuchs i Vajs, 1998: 366) te se zato metonimijskim prijenosom značenja pod glavom može podrazumijevati život. Riječ je o primjerice sljedećim frazemima: *staviti/stavljati glavu (život) na kocku* ("izložiti se/izlagati se smrtnoj opasnosti, riskirati život"), *glava je u pitanju komu* ("život je u pitanju, u opasnosti je tko"), *glava je u torbi komu* ("u smrtnoj opasnosti je tko"), *nositi (imati) glavu u torbi* ("živjeti opasnim životom, biti stalno u životnoj opasnosti"), *glava (život) visi o koncu komu* ("biti u životnoj opasnosti"), *gubitli/izgubiti glavu (život)* sa značenjem "poginuti", *igrati se glavom/životom* ("izlagati se velikoj opasnosti"), *platiti glavom (životom) što* ("izgubiti život, poginuti /zbog neke krivice, uvjerenja i sl."), *stajalo je (stajat će) glave (života) koga što* ("nastradat će, poginut će, izgubit će život tko"), *ode glava komu* ("čovjek lako nastrada, može se nastradati, može se izgubiti život").

Može se uočiti da je svim frazemima zajedničko da opisuju stanje osobe koja se nalazi u životnoj opasnosti ili je već podlegla toj opasnosti. Mogući razlog tomu je: neki svjestan čin kojim se osoba dovela u opasnost da izgubi život, a s ciljem ostvarivanja vlastitih interesa (*staviti/stavljati glavu (život) na kocku, igrati se glavom/životom, stajalo je (stajat će) glave (života) koga što*), konstantan način života kojim se dovodi u opasnost (*nositi (imati) glavu u torbi*) ili pak određena uvjerenja koja su osobu do toga dovela (*platiti glavom (životom) što*). Koliko god ti frazemi bili semantički bliski, očite su kontekstualne razlike među njima. Osim toga primjeri *staviti/stavljati glavu (život) na kocku, igrati se glavom/životom, stajalo je (stajat će) glave (života) koga što* mogu se odnositi na svojevoljno izlaganje opasnosti i svjesno suočavanje s njom bez prisile drugih, dok se frazem *platiti glavom* uglavnom koristi kad se želi reći da je tko prouzročio vlastitu smrt posredno, ne dovodeći se svjesno u životnu opasnost. Njemu je značenjski vrlo sličan primjer *ode glava komu* kojim se izriče upozorenje da bi tko zbog svojega ponašanja ili mišljenja, koje se protivi čemu, mogao poginuti.

Osim navedenih frazema kojima je sastavnica *glava*, a govore o posrednom izazivanju vlastite smrti neposrednim vanjskim uzrokom, postoji još frazema toga koncepta s drugim sastavnicama, na primjer: *platiti/plaćati krvlju što, platiti smrću što, ostaviti <svoje> kosti, mač visi nad glavom komu, grob se otvara pred kim, omastiti kolac, ostati na (u) mjestu mrtav* te nekoliko frazema sa sastavnicom *konopac/konop* (*konop je oko vrata komu, čeka konopac koga, omastiti konop, ići pod konopac, zaslužiti konopac, izmaknuti konopcu*).

Značenje je frazema *platiti/plaćati krvlju što* ("zbog kakva postupka izgubiti/gubiti život, biti ubijen (ranjen) zbog čega") implicirano sastavnicom *krv* jer je riječ o tekućini neophodnoj za život te općenito prolijevanje krvi u bilo kojem kontekstu znači smrt. Taj je primjer značenjski posve podudaran frazemu *platiti smrću što*, gotovo u potpunosti podudaran frazemu *platiti glavom (životom)* dok im je samo dijelom značenja podudaran frazem *izgubiti glavu (život)* jer nema dodatnu konotaciju da je razlog pogibelji neki postupak. Uzrok smrti u frazemu *ostaviti <svoje> kosti* najčešće je ratni sukob te podrazumijeva svojevrsnu žrtvu, ali može značiti i "smrt u tuđini". Želi li se reći da je tko iznenada (naglo) umro (poginuo) i to nesretnim slučajem (prometna nesreća i sl.) ili u ratu, može se upotrijebiti frazem *ostati na (u) mjestu mrtav*.

Neposredan uzrok čije moguće smrti opisuje primjer *mač visi nad glavom komu* u značenju "prijeti velika i neposredna opasnost komu, ugrožen je čiji život". Taj je frazem posredno zajedničkim povijesno-mitološkim podrijetlom povezan s općeeuropskim frazemom *Damaklov mač*⁴ (Turk, 1994: 41). Osobu koja se nalazi u neposrednoj životnoj opasnosti opisuje i frazem *grob se otvara pred kim* ("biti u velikoj opasnosti, prijeti komu neposredna opasnost") u kojemu sastavnica *grob*, kao što je ranije objašnjeno, znači smrt.

⁴ Damaklo je bio dvorjanin sirakuškoga tiranina Dionizija Mlađeg, a živio je u 4. st. pr. Kr. Jednom je prilikom sastavio sjajan govor o sreći i slavi svoga gospodara, a Dionizije mu je u znak zahvalnosti priredio večeru i posjeo ga na čelo stola. Međutim, iznad Damaklove glave dao je objesiti o tankoj niti oštar mač, želeći mu tako pokazati da su slava i sreća vrlo nesigurne i često kratkotrajne (Zamarovsky, 2004: 58).

Frazemi *konop je oko vrata komu, čeka konopac koga, ići pod konopac, zaslužiti konopac, omastiti konop, izmaknuti konopcu* i *omastiti kolac* motivirani su povijesnim običajima smaknuća koji uglavnom više ne postoje, ali su ostali u frazeologiji. Riječ je o smrtnoj kazni vješanjem, koju su primjenjivali mnogi narodi u prošlosti, te o pribijanju na kolac, što je bila smrtna kazna u Osmanskom Carstvu.

Sastavnica *konop/konopac* u navedenim primjerima upućuje na smrtnu kaznu vješanjem. Prvi frazem ima podudarno značenje frazemu *mač visi nad glavom komu*, ali izražava i konotaciju moguće kazne za neki postupak. Dok je u tom frazemu kazna vješanjem samo moguća, u primjerima *čeka konopac koga, ići pod konopac* i *zaslužiti konopac* sasvim je sigurno da koga čeka smrt vješanjem. Međutim, u frazemu *omastiti konop* ta je kazna već provedena. Izdvaja se frazem *izmaknuti konopcu* jer ne opisuje način smrti, nego se odnosi na to da je tko smrt izbjegao. Osim što se može *omastiti konop* može se *omastiti kolac*, a taj primjer ostvaruje dva značenja: "biti nabijen na kolac" i "biti kažnjen smrću". Dakle, prvim značenjem konkretizira se način smrti i to smrtnu kaznu, a drugim se samo izriče da je smrtna kazna obavljena.

2.3. Neposredno izazivanje tuđe smrti

Smrt druge osobe može se izazvati neposredno što znači da je tko ubio drugu osobu i to najčešće s namjerom. Velik je broj frazema koji se na to odnose, ali se pri tome mogu razlikovati frazemi u kojima se samo govori da je tko oduzeo život kome i frazemi u kojima je poznat i način kako mu je oduzeo život.

Frazemi okupljeni oko značenja "ubiti koga", a pri tome nije poznat način na koji je to izvedeno glase: *okrvaviti ruke, proliti/prolijevati čiju krv, proliti nedužnu krv, izvaditi (uzeti) dušu komu, doći glave komu, rastati (odijeliti) s glavom koga, skratiti za glavu koga, poslati na onaj (drugi) svijet koga, rastaviti sa svijetom koga, pomiriti (sastaviti) sa <crnom> zemljom koga* i sl. Frazem *okrvaviti ruke* značenja "sudjelovati u zločinu (prolijevanju krvi), biti kriv za nečiju nesreću (smrt, ranjavanje)" nastao je frazeologizacijom slobodne veze jer se ruke i doslovno mogu uprljati krvlju pri ubijanju životinje, ali i čovjeka.

Dva su frazema s već spomenutom sastavnicom *krv – proliti/prolijevati čiju krv* i *proliti nedužnu krv* značenja "ubiti/ubijati koga", ali se drugim primjerom konkretizira da je ubijena nevina osoba.

Leksem iz semantičkoga polja smrti javlja se u frazemu *izvaditi (uzeti) dušu komu* također u značenju "ubiti/usmrtiti koga", ali i "jako izmučiti koga". U pozadinskoj je slici toga frazema već spomenuto shvaćanje o duši.

Kao što je ranije navedeno, *glava* i *život* su u metonimijskome odnosu što je prisutno i u frazemima *doći glave komu, rastati (odijeliti) s glavom koga* i *skratiti za glavu koga*. Frazem *doći glave komu* osim što znači "izazvati čiju smrt" može značiti "upropastiti koga" i na koji drugi način dok su *rastati (odijeliti) s glavom koga* i *skratiti za glavu koga* zapravo sinonimi jer oba znače "ubiti (usmrtiti) koga, izravno prouzročiti čiju smrt". U pozadinskoj je slici tih primjera jedan od najstarijih načina pogublivanja ljudi u prošlosti, a to je odrublivanje glave. To

je bila česta smrtna kazna i provodila se pomoću sprave zvane giljotina.⁵ Činom odrubljivanja glave još je više motivirano značenje frazema *lišiti glave koga* i *skidati/skinuti glavu komu* jer osim što znače "ubiti koga" mogu imati značenje i "pogubiti koga". Osim na giljotini, smrtna kazna odrubljivanja glave mogla se izvršiti i mačem što je pak motiviralo značenje frazema *staviti/stavljati pod mač koga* ("ubiti/ubijati koga /klanjem/").

Za razliku od prethodnih frazema sa sastavnicom *glava* u frazemima *kockati se čijom glavom* ("poigravati se čijim životom") i *raditi o glavi komu* ("htjeti ubiti ili uništiti koga") značenje nije ubojstvo koga, nego namjera da se čiji život dovede u opasnost.

Većina navedenih frazema koji se odnose na nasilno oduzimanje čijega života nije bila toliko eufemizirana, štoviše to je značenje intenzivirano nekim sastavnicama kao što su *okrvaviti, krv, lišiti, skratiti* i sl. No, primjeri *poslati na onaj (drugi) svijet koga, rastaviti sa svijetom koga, pomiriti (sastaviti) koga sa <crnom> zemljom* nešto su više ublaženi. Pod *onim* ili *drugim svijetom* podrazumijeva se život poslije smrti pa je značenje "ubiti koga" implicirano upravo tim izrazom u frazemu *poslati na onaj (drugi) svijet koga*. U pozadinskoj slici frazema *pomiriti (sastaviti) sa <crnom> zemljom koga* je slika posljednjega počivališta, a to je grob koji je ispod zemlje.

Osim što se nekoga može usmrtiti odrubljivanjem glave u frazemima je vrlo čest i jedan drugi način kako oduzeti tuđi život, a to je davljenje. Riječ je o sljedećim frazemima: *istisnuti dušu na grlo komu, istresti dušu iz grla komu, nadariti svilenim konopcem koga, poslati svileni konopac komu, plesti konopac komu, za koga, plesti konopac za čiji vrat*. U frazemima *istisnuti dušu na grlo komu* i *istresti komu dušu iz grla* opet je prisutna sastavnica *duša*, a značenje im je 'zadaviti koga'. Naime, značenje je motivirano time da se osobu davi držeći je rukama oko vrata.

U prošlosti je jedan od načina izvršenja smrtno kazne davljenjem, osim vješala, bio i svileni konopac. Takve kazne danas više nema, ali je motivirala frazeme *nadariti svilenim konopcem koga* ("osuditi koga na smrt davljenjem") i *poslati svileni konopac komu* ("dati na znanje komu da je osuđen na smrt i da je bolje da se sam ubije nego da bude predan krvniku"). Namjera da se koga smakne davljenjem, tj. vješanjem prisutna je u primjerima *plesti konopac komu, za koga, i plesti konopac za čiji vrat* značenja "pripremati smrt vješanjem komu", a u širem smislu i "pripremati i planirati kako ubiti koga".

Jedan od načina kako ubiti koga je i vatreno oružje koje je u pozadinskoj slici pomalo vulgarnoga frazema *probiti (prosvirati, prosuti i sl.) mozak komu* značenja "ustrijeliti koga".

2.4. Posredno izazivanje tuđe smrti

Smrt druge osobe može se izazvati osim izravnim činom oduzimanja života i neizravnim činom, odnosno određenim postupcima ili ponašanjem. Frazemi koji se odnose na taj koncept uglavnom imaju kao sastavnicu već ranije protumačen leksem

⁵ Giljotina je sprava čiji se pronalazak netočno pripisuje liječniku Jospheu Guillotinu u vremenu Francuske revolucije, međutim slična sprava bila je poznata još u 16. st. u Italiji, a i ranije u nekim drugim europskim zemljama (HE, 2002: 191).

grob, a to su: *biti grob komu* ("biti čija propast"), *gurati/gurnuti (tjerati/stjerati) u grob koga* ("tjerati/stjerati/otjerati koga u smrt; uništavati/uništiti čije zdravlje"), *kopati/iskopati grob komu* ("uništiti/upropastiti/zatrti koga"), *kopati grob (jamu) pod kim* značenja "spremati zlo (propast, smrt) komu", *otjerati (stjerati i sl.) u grob <prije vremena> koga* ("skratiti komu život, ubrzati čiju smrt /lošim načinom života"), *otpraviti (otjerati, spremati) u grob koga* ("izazvati, skriviti čiju smrt, biti uzrok čije smrti"), *povući u grob koga* ("biti uzrok čije smrti"). Može se uočiti da su navedeni primjeri vrlo bliska značenja jer svi opisuju neki postupak, ponašanje i sl. kojim se može posredno uzrokovati smrt druge osobe. Dakle, netko nije izravni krivac jer nije ubio tu osobu, ali je ipak posredno kriv za njezinu smrt. Međutim, u frazemu *otjerati u grob koga* krivac za čiju smrt ne mora biti samo ljudski faktor, nego i bolest.

Osim navedenih primjera posredno izazivanje čije smrti opisuje i frazem *otjerati (poslati) koga u (pod) <crnu> zemlju* kojemu je značenjem "prouzrokovati čiju smrt" blizak već spomenuti *pomiriti (sastaviti) koga sa <crnom> zemljom*. Za razliku od svih navedenih, frazem *zaviti/zavijati u crno koga* ne odnosi se samo na uzrokovanje čije smrti, nego i na to da je uzrokovana smrt čije voljene osobe, čime je nanosena bol kome. U pozadinskoj je slici toga frazema kršćanska simbolika crne boje kao boje žalosti i tuge pa je i odjeća koju nose osobe koje su u žalosti crne boje.

3. FRAZEMI SA ZNAČENJEM "UMRIJETI, PREMINUTI, BITI MRTAV"

U ovu skupinu ulaze frazemi čije značenje ne daje naslutiti kako je i zašto tko umro, nego samo da je preminuo. Svi su vrlo eufemizirani i uglavnom su odraz iskrenih i pozitivnih emocija prema preminuloj osobi, stoga se najčešće i rabe kada se govori o smrti osobe koja je bliska i draga komu.

3.1. Frazemi sa sastavnicom iz semantičkoga polja smrti

Ovoj skupini pripadaju frazemi kojima je jedna od sastavnica *smrtni, duša, duh* ili *grob*. To su primjerice sljedeći frazemi: *ispiti (popiti) smrtnu čašicu, snađe smrtna čaša koga, dati (predati i sl.) Bogu dušu, ispustiti dušu*,⁶ *ostavila je duša koga, predati dušu, ispustiti duh, predati duh <u ruke> Gospodu, leći u grob, pasti u grob, sići u grob*. Značenje frazema kojima su sastavnice *grob* ili *duša* implicirano je već spomenutim značenjima tih leksema. Leksem *duh* također je povezan sa semantičkim poljem smrti jer se vrlo često može poistovjetiti s dušom s obzirom na to da predstavlja ono nematerijalno (RHJ, 2006: 221). U pozadinskoj slici frazema *dati Bogu dušu* i *predati duh Gospodu* je kršćansko vjerovanje da se nakon smrti duša vraća k Bogu i dolazi pred Božji sud kada će konačno biti nagrađena ili kažnjena za svoja djela što je pak motiviralo značenje frazema *ići (otići) Bogu na istinu (račun)*. Sva su tri posljednja frazema svojstvena knjiškome stilu (Turk i Bogović, 1998: 207).

⁶ Frazem *ispustiti dušu* izdvaja se od ostalih jer osim što ima značenje "umrijeti" može značiti i "jako se zadihati, uspuhati se, umoriti se".

3.2. Frazemi povezani sa snom

Smrt se često opisuje konceptualnom metaforom *smrt je spavanje* odnosno jedan od sinonimičnih izraza za smrt je i "vječni san" (RS, 2008: 438) što je motiviralo i značenje sljedećih primjera: *snivati ledeni san, snivati (spavati) vječnim snom, sklopiti (zaklopiti) oči, otići na vječni počinak, usnuti vječni mir*. U frazemu *snivati ledeni san* sastavnica *ledeni* je ta koja implicira značenje "biti mrtav" zato što čovjek kada umre zbog prestanka protoka krvi postaje leden. Oči se sklapaju kada se odlazi na spavanje pa je time motivirana pozadinska slika frazema *sklopiti (zatvoriti) oči*.

3.3. Frazemi sa sastavnicom *zemlja*

U pozadinskoj je slici frazema kojima je sastavnica *zemlja*, već spomenuta, slika posljednjega počivališta – groba koji je ispod zemlje. Riječ je primjerice o sljedećim frazemima: *biti pod <crnom> zemljom, otići pod <crnu> zemlju, pokrila <crna> zemlja koga*. Sastavnica crne boje pojačava konačnost i neizbježnost smrti.

3.4. Ostali frazemi sa značenjem "umrijeti, biti mrtav"

U ovoj se skupini nalaze preostali frazemi značenja "umrijeti, biti mrtav" koji nisu povezani nekom zajedničkom sastavnicom, a to su na primjer: *otići (preseliti se) u Abrahamovo krilo, dokončati svoje dane, zašlo je sunce komu, oprostiti se (rastati se) sa <ovim> svijetom, ostaviti (napustiti) ovaj svijet, otići (preseliti se) na onaj svijet, ohladiti pete, otegnuti (ispružiti, odapeti) papke, otegnuti pete, preseliti se u vječnost, postati prah i prašina, pretvoriti se u prah (pepeo), ispustiti/pustiti [posljednji] dah*. Navedeni primjeri imaju isto značenje, ali se stilistički raslojavaju (Turk i Bogović, 1998: 207) o čemu više u nastavku.

Frazem *otići (preseliti se) u Abrahamovo krilo* biblijskoga je podrijetla (Turk, 1994: 40) jer je Abraham bio praotac kršćanskoga naroda stoga označava povratak početku, tj. smrt. U frazemima *oprostiti se (rastati se) sa <ovim> svijetom, ostaviti (napustiti) ovaj svijet* i *otići (preseliti se) na onaj svijet* značenje je najviše implicirano antonimnim sastavnicama *ovaj svijet – onaj svijet* koji označavaju zemlju i nebo odnosno mjesto gdje se boravi za života i mjesto na koje se odlazi nakon smrti. Svi ti primjeri kao i *preseliti se u vječnost* odražavaju kršćansko vjerovanje o vječnome životu duše na nebu. U pozadinskoj je slici frazema *postati prah i prašina* i *pretvoriti se u prah (pepeo)* također kršćansko shvaćanje da ljudsko tijelo nakon smrti propada i postaje pepeo i prah od kojega je Bog i stvorio prvoga čovjeka.⁷

Iz te se skupine svojim stilskim i konotativnim obilježjima izdvajaju tri frazema, a to su: *ohladiti pete, otegnuti pete* i *otegnuti (ispružiti, odapeti) papke* jer nose obilježje ironije pa čak i vulgarnosti (Turk i Bogović, 1998: 207). Naime, u frazemu *otegnuti papke* čovjek se dovodi u vezu sa životinjom jer životinje imaju papke. Pozadinsku sliku primjera *ohladiti pete* čini već spomenuta činjenica da ljudsko

⁷ To se izravno referira na sljedeća mjesta iz Biblije: "Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša." (Post 2, 7) i "U znoju lica svoga kruh svoj ćeš jesti dokle se u zemlju ne vratiš: ta iz zemlje uzet si bio - prah si, u prah ćeš se i vratiti." (Post 3, 19)

tijelo nakon smrti postaje hladno. U tim se frazemima o čijoj smrti ne govori s dostojanstvom i poštivanjem pa se ni neće upotrijebiti u kontekstu smrti bliske i drage osobe, nego upravo suprotno. Stoga je čak vjerojatna mogućnost da je umro tko čija se smrt priželjkivala.

4. FRAZEMI ZNAČENJEM POVEZANI S TRENUCIMA I DOGAĐAJIMA NAKON SMRTI

Neki od frazema koji se odnose na trenutke, događaje i ostalo što je povezano s vremenom nakon smrti su na primjer: *odavati/odati posljednju počast komu* ("pratiti/ispratiti do groba koga, prisustvovati čijem pogrebu"), *ispratiti na posljednji počinak (počivalište) koga* značenja "ispratiti do groba koga, prisustvovati čijem pogrebu", *posljednji put* ("pogreb"), *obući se (zaviti se) u crno* ("biti u žalosti zbog čije smrti"), *primila je zemlja koga* ("biti sahranjen"), *s one strane groba* ("poslije smrti"), *ne znati ni groba ni mramora komu* ("ne znati gdje je tko sahranjen"), *nije se tko još ni ohladio u grobu* ("netom/brzo poslije čije smrti").

Primjeri *odavati/odati komu posljednju počast*, *ispratiti koga na posljednji počinak (počivalište)* i *posljednji put* odnose se na događaj kojim se obitelj, rodbina, prijatelji i znanci opraštaju od pokojnika, a to je pogreb (sprovod, sahrana) i vrlo su svečano intonirani. Svi su eufemizmi za oproštaj od pokojnika. Vrlo je slikovit i frazem *posljednji put* u čijoj je pozadinskoj slici put bez povratka, tj. odlazak. Frazem sa sastavnicom *zemlja (primila je zemlja koga)* motiviran je već spomenutom asocijacijom zemlje kao mjesta gdje se nalazi grob. Jednako kao primjer *zaviti/zavijati u crno koga*, o kojemu je ranije bilo riječi, i frazem *obući se (zaviti se) u crno* odraz je običaja većine naroda europskoga kulturnoga kruga da je boja odjeće, koju se nosi kao znak žalovanja za pokojnikom, crna.

Frazem *s one strane groba* odnosi se na sve ono što se događa poslije smrti, a želi li se reći da je prošlo kratko vrijeme od čije smrti, može se upotrijebiti frazem *nije se tko još ni ohladio u grobu*. Za razliku od većine primjera ove skupine kojima se opisuje pogreb i mjesto gdje je tko sahranjen, frazemom *ne znati ni groba ni mramora komu* izriče se činjenica da nije poznato mjesto gdje je tko sahranjen. Sastavnica *mramor* asocira na grobnicu.

II. FRAZEMI KOJI SE SVOJIM ZNAČENJEM NE ODOSE NA KONCEPT SMRTI

U hrvatskome jeziku postoji velik broj frazema kojima je sastavnica iz semantičkoga polja smrti, ali svojim značenjem nisu vezani za koncept smrti. Međutim, te sastavnice snažno utječu na recipijentov doživljaj onoga što mu je pošiljalatelj poručio. Također se u tim frazemima sastavnica *smrt* kao i ostale s njom povezane veže uz nešto što je važno i želi se osobito naglasiti.

I. FRAZEMI SA SASTAVNICOM SMRT, SMRTNI; MRTVAC

Riječ je o sljedećim frazemima: *biti smrt komu*, *blijed kao smrt*, *hladan kao smrt*, *borba na život i smrt*, *boriti se na život i smrt*, *do smrti se preplašiti*, *do smrti uvrijediti koga*, *mršav kao smrt*, *na smrt umoran*, *pitanje života i smrti*, *poslati po*

smrt koga, zaboraviti kao na smrt, sigurno kao smrt, smrtna tišina, smrtni grijeh, vezati se smrtnim čvorom, živi mrtvac i sl.

Želi li se reći da je tko komu nepodnošljiv, odvratniji može se upotrijebiti frazem *biti smrt komu* čije je značenje motivirano odnosom prema smrti kao nečemu što je vrlo mrsko i nepoželjno ljudima. U primjerima *borba na život i smrt* i *boriti se na život i smrt* pozadinska slika stvarne borbe na život i smrt, najčešće prilikom ratnoga sukoba, utjecala je na njihova značenja. Pri tome se mogu odnositi na fizičku i psihičku borbu i na iznemoglost do koje ta borba dovodi, a može biti tjelesne i duševne prirode. Pod značenjem frazema *pitanje života i smrti* može se podrazumijevati "pitanje opstanka, vrlo važno (egzistencijalno, sudbonosno) pitanje, kritična situacija". Naime, riječ je o situaciji koja je vrlo teška i u kojoj treba donijeti određenu odluku koja je toliko važna da se uspoređuje s bitnošću opstanka jer ne donese li se ispravna odluka posljedice mogu biti pogubne i lišiti čovjeka vjerojatno nekoga dobra u životu.⁸

Uloga sastavnice *smrt* i *smrtni* u primjerima *blijed kao smrt, hladan kao smrt, do smrti se preplašiti, do smrti uvrijediti koga, mršav kao smrt, na smrt umoran, poslati koga po smrt, zaboraviti kao na smrt, sigurno kao smrt, kao smrt na dopustu, smrtna tišina, smrtni grijeh* izrazito je pojačavanje i naglašavanje čega. Tako se poredbenim frazemima *blijed kao smrt* naglašava bljedilo lica uzrokovano bolešću ili strahom, *mršav kao smrt* izrazita mršavost, *hladan kao smrt* posvemašnja hladnoća koga ili čega, a frazemom *na smrt umoran* veliki umor i iscrpljenost. Na čovjekov izgled odnosi se i frazem *kao smrt na dopustu* u značenju "izmučen, umoran, iscrpljen", a sastavnicama *na dopustu* postiže se humorističan učinak. U svim se tim primjerima osim u frazemu *na smrt umoran* neko čovjekovo stanje i izgled uspoređuje s bljedilom, mršavošću, izmučenošću, hladnoćom mrtvacu, a smrt je samo njegova metonimijska zamjena.

Za razliku od prethodnih u primjerima *do smrti se preplašiti, do smrti uvrijediti koga, poslati koga po smrt, zaboraviti kao na smrt, sigurno kao smrt, smrtna tišina, smrtni grijeh* sastavnica *smrt* odnosno *smrtni* ima izravan utjecaj na značenje odnosno njome se ističe veličina straha (*do smrti se preplašiti*), grijeha (*smrtni grijeh*) i uvrede (*do smrti uvrijediti koga*), ali i njezina težina. Smrtna tišina je potpuna tišina i riječ je o asocijaciji na tišinu u grobu. Ako se koga ili što čeka vrlo dugo može se upotrijebiti frazem *poslati po smrt koga* jer je smrt nešto što bi prema prirodnome tijeku trebalo dolaziti nakon dužega životnog razdoblja. *Zaboraviti kao na smrt* je poredbeni frazem u kojem izraz *kao na smrt* ima ulogu pojačavanja zaborava jer znači u potpunosti. To je značenje motivirano asocijacijom koja se veže uz smrt, a to je zaborav jer tijekom života ljudi ne vole previše razmišljati o smrti i suočiti se s činjenicom da ih ona čeka. Smrt je jedna od pojava koja je u životu svakoga čovjeka sasvim sigurna, stoga ako se kaže da je što *sigurno kao smrt* znači da je "sasvim sigurno". Kaže li se pak da je tko *vezan smrtnim čvorom za koga, što to može značiti da je do smrti*, a to znači "zauvijek povezan s kim ili čim".

⁸ Sinoniman frazem bio bi općeeuropski frazem *biti ili ne biti* podrijetlom iz djela *Hamlet* W. Shakespearea.

Posljednjim frazemom iz ove skupine *živi mrtvac* opisuje se malaksala osoba, bolesna izgleda. U tome se primjeru hiperbolizacija značenja postiže oksimoronskom strukturom kojom se bolestan, umoran čovjekov izgled izravno povezuje s izgledom mrtvaca.

2. FRAZEMI SA SASTAVNICOM MRTAV

Osnovno značenje pridjeva *mrtav* "koji je prestao živjeti, u kojem više nema bioloških procesa" (VA, 2006: 783) ostvaruje se u frazemima: *dignuti/dizati koga od (iz) mrtvih* u značenju "oporaviti koga, što, vratiti snagu komu, čemu", *samo preko mene mrtva (mrtvoga)* značenja "nikako, nipošto, to nikako ne dopuštam, to strogo zabranjujem" te dvama frazemima vrlo bliska značenjem posljednjem, a to su *ni mrtav* i *ni živ ni mrtav* ("nikako, nipošto, ni u kojem slučaju").⁹

Metonimijsko značenje pridjeva *mrtav* "u kome ili čemu nema više karakteristične aktivnosti, koji je lišen živosti" (VA, 2006: 783) motiviralo je značenje i pozadinsku sliku sljedećih frazema: *doći do mrtve točke* ("naći se u položaju bez rješenja"), *pomaknuti (pokrenuti) s mrtve točke što* ("prevladati zasto, ponovno pokrenuti zapostavljena pitanja i sl."),¹⁰ *mrtva utrka* ("natjecanje s kim, čim, ali bez napretka"),¹¹ *mrtvo slovo na papiru*¹² ("nešto zapisano, a neostvoreno, neostvorena namjera, prazne riječi") i sl.

Za razliku od prethodnih primjera u frazemima kao što su primjerice *mrtav hladan*, *mrtav pijan*, *mrtav umoran* uloga je sastavnice *mrtav* pojačavanje značenja pridjeva uz koji dolazi (RHJ, 2006: 618). Značenje se tih frazema naravno dovodi u vezu s time da onaj koji je mrtav nema nikakvih osjećaja (*mrtav hladan*) i bez životne je snage kao i osoba koja je jako pijana i jako umorna.

3. FRAZEMI SA SASTAVNICOM GROB ILI GROBNI

Grob je sastavnica sljedećih frazema koji svojim značenjem nisu vezani za koncept smrti, ali je značenje leksema *grob* kao mjesta u koje se polažu posmrtni ostaci motiviralo njihovo značenje: *biti kao grob*, *kao da je netko iz groba ustao*, *vjernost (odanost, zahvalnost, ljubav) do groba*, *vjeran (odan, zahvalan) do groba*, *mirno (tihu) kao u grobu*, *okrenuti se u grobu*, *okrenuo bi se u grobu tko*, *pratiti do groba koga*, *šutjeti kao grob*, *tih kao grob*, *grobna tišina*, *grobni mrak*, *od kolijevke do groba* i sl.

Frazemi *biti kao grob* i *šutjeti kao grob* povezani su značenjem "čuvati tajnu, ne odati što ili koga". Na čovjekov izgled odnosi se primjer *kao da je netko iz groba ustao* i svojim je značenjem "loše fizički izgledati, biti vrlo blijed" blizak nekim već ranije spomenutim frazemima (*blijed kao smrt*, *mršav kao smrt*, *kao smrt na dopustu*, *živi mrtvac*) kao i pozadinskom slikom u kojoj je izgled mrtvaca. Sintagma *do groba*

⁹ Frazem *ni živ ni mrtav* može ostvarivati i značenje u "velikom, paničnom strahu".

¹⁰ Frazemi su nastali determinologizacijom i frazeologizacijom izraza *mrtva točka* koja u tehničarima označava položaj prigona u kojem pogonski dio ne može pokrenuti zagonjeni (VA, 2006: 783).

¹¹ Frazem je preuzet iz svijeta sporta u kojem označava natjecanje u kojem su dva ili više natjecatelja posve izjednačeni na prvome mjestu.

¹² Najprije je ovaj izraz imao značenje propisa koji nikoga ne obvezuje.

u značenju "zauvijek, do kraja života, do smrti" implicira značenje frazema kojima se izriče da će što trajati zauvijek: *vjernost (odanost, zahvalnost, ljubav) do groba* značenja "postojana vjernost (odanost, zahvalnost, ljubav) zauvijek, do smrti", *vjeran (odan, zahvalan) do groba* sa značenjem "vječno vjeran (odan, zahvalan), zauvijek, do smrti", *pratiti do groba koga* ("ne odvajati se od koga do smrti, biti s kim do smrti"). Svojim je izrazom i značenjem vrlo sličan tim primjerima i frazem *od kolijevke do groba* u kojem je *kolijevka* metonimija za rođenje, a *grob* za smrt pa je značenje toga frazema "cijeloga života".

Grob je mračno, hladno mjesto potpune tišine stoga se frazemima *mirno (tiho) kao u grobu* i *grobna tišina* opisuje potpuna tišina, frazemom *tih kao grob* vrlo tiha osoba ili pojava, a primjerom *grobni mrak* potpuni mrak.

Od svih navedenih frazema ove skupine jedino se *okrenuti se u grobu* ("začuditi se, zaprepastiti se /zbog neobične, nepredviđene pojave ili događaja/") i *okrenuo bi se u grobu tko* ("zaprepastio bi se, začudio bi se tko zbog čega neugodnog, ne bi mogao podnijeti što pokojnik") odnose na osobu koja je umrla, pokojnika. Međutim, izražavaju i uvjerenje da umrla osoba ne bi za života tako postupila, odnosno da bi se zgrozila nad tim činom i ne bi ga odobrila.

4. FRAZEMI SA SASTAVNICAMA UBITI ILI UMIRATI

Glagol *ubiti* osim svoga osnovnog značenja "oduzeti život komu" ima i konotativna značenja kao što su "izmučiti", "izmoriti", "poraziti" i sl. (VA, 2006: 1642) koja su motivirala primjerice sljedeće frazeme: *jednim udarcem ubiti dvije muhe* ("jednim potezom postići dvostruki uspjeh"), *ubiti se od posla (učenja i sl.)* sa značenjem "mnogo se truditi oko čega, raditi što mnogo", *ubiti u pojam koga* ("poraziti, zaprepastiti, preneraziti koga"), *ubiti/lubijati vrijeme* ("učiniti da vrijeme prođe") i dr.

Slično je i s frazemima čija je sastavnica glagol *umirati/umrijeti* koji u njima jednim svojim značenjem "biti iscrpljen" (VA, 2006: 1668) sudjeluje u izgradnji frazeološke slike, ali služi pojačavanju, na primjer: *umirati od žeđi (gladi)* "biti jako žedan (gladan)", *umirati/umrijeti od smijeha (straha, dosade i sl.)* "jako, mnogo, silno se smijati, bojati, dosađivati i sl.", *<to je> da pukneš (umreš) od smijeha* "<to je> veoma smiješno, nevjerojatno".

ZAKLJUČAK

Provedena analiza pokazala je da frazemi koji su svojim značenjem i/ili sastavnicama vezani za pojam smrti čine vrlo bogat dio frazeologije hrvatskoga jezika. To i ne čudi s obzirom na zaokupljenost ljudi smrću i svime što je s njome povezano. Potvrđena je pretpostavka da se o smrti najčešće govori koristeći eufemizirane izraze koji su odraz kulturnih osobitosti pojedinoga naroda kao i religijskoga uvjerenja. To je pak posljedica straha od smrti koji se nastoji prevladati vjerovanjem da smrt nije kraj života već početak novoga, i to boljega nego je ovaj zemaljski.

Najviše se frazema odnosi na način i razlog smrti, bilo vlastite ili tuđe. Vlastita je smrt u frazemima najčešće opisana kao svojevrsna žrtva ili posljedica određenih stavova, razmišljanja i postupaka koji se protive komu ili čemu. Ako je vlastita smrt rezultat žrtve za neku voljenu osobu, obitelj, domovinu i sl., tada nosi pozitivne konotacije. Međutim, frazemi koji se odnose na samoubojstvo imaju negativan prizvuk. Također su posve negativno konotirani frazemi koji se odnose na izazivanje tuđe smrti i govore o ljudskoj pomalo animalnoj prirodi i porivima jer je smrt u njima najčešće posljedica mržnje, ljutnje, netolerancije, zla, pohlepe, nebiranja sredstva da se dođe do određenoga cilja. Vrlo je malo frazema kojim se opisuje prirodna ili slučajna, nenamjerna smrt jer je to nešto što je obično, normalno, ne izaziva reakcije drugih. Izdvojen je veći broj frazema koji znače "umrijeti" i gotovo svi su svečano intonirani i izražavaju odnos poštovanja prema pokojniku.

Posljednju skupinu čine frazemi čije su sastavnice dio semantičkoga polja smrti, ali im značenje nije povezano s konceptom smrti. U svim tim frazemima sastavnice utječu na pozadinsku sliku svojim konotativnim, a ne denotativnim značenjem i služe naglašavanju čega, pomalo i preuveličavanju, stoga neki od tih frazema nose u sebi i više patetike. Analiza tih frazema pokazuje da se sastavnice iz semantičkoga polja smrti mnogo više javljaju u tim frazemima, nego onima koji se odnose na smrt. Razlog tomu je već u uvodu spomenuti ljudski strah od smrti i izbjegavanje izravnoga spominjanja smrti i svega uz nju vezanoga. Tako se primjerice sastavnica *mrtav* javlja u samo jednome frazemu vezanome za koncept smrti (*ostati na mjestu mrtav*) dok je frazema s tom sastavnicom koji nisu vezani za smrt više. Sastavnice *ubiti*, *umirati*, *umrijeti* gotovo se ne javljaju kao dijelovi frazema koji se značenjem odnose na smrt, ali zato postoji veći broj frazema posljednje skupine s tim sastavnicama. Općenito se može zaključiti da je u svim skupinama najčešća sastavnica *grob*, a razlog je taj što je u metonimijskome odnosu s leksemom smrt, jednako kao što je sastavnica *glava* metonimija za život i kao takva prisutna u velikome broju frazema i to onih koji se odnose na način i razlog čije smrti. Pri tome metonimijski pomak ublažava značenje.

Na koncu se može reći da se još jednom potvrdila teza da su frazemi odista jedinice koje održavaju (održavati /na životu/, odražavati /kajjaznamkaj/) ljudske emocije, stavove, običaje i vrijednosti kulture u kojoj su nastali što je pokazano i na primjeru frazema povezanih značenjem i/ili sastavnicama sa smrću.

LITERATURA

Željka F i n k - A r s o v s k i, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb, 2002.

Branko K u n a, "Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku", *Fluminensia*, god. 19, br. 1, 2007, str. 95-113.

Larisa L u p a č o v a, "Frazeološki vezano značenje kao činilac frazema", *Jezik*, god. 35, br. 5, 1988, str. 136-142

Antica M e n a c, *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb, 2007.

Bogdan M e s i n g e r, "Hrvatska frazeologija kao kulturno-antropološki fenomen", *Riječ*, 3, 1997, str. 59-70.

Anja N i k o l i ć - H o y t, "Struktura semantičkoga polja: odnosi značenja i registri", u: *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike* (zbornik HDPL-a), 2005, str. 525-534.

Marija T u r k, "Naznake o podrijetlu frazema", *Fluminensia*, god. 6, br. 1-2, 1994, str. 37-47.

Marija T u r k, Sanja B o g o v i ć, "O nekim semantičkim odnosima u frazeologiji", u: *Zbornik VI. Međunarodni slavistički dani*, Knjiga 3/1, Sambotel-Pečuh, 1998, str. 203-211.

Nada V a j s, Milena Ž i c F u c h s, "Definicija i frazem u jednojezičnom rječniku", *Filologija*, 30-31, 1998, str. 363-368.

IZVORI

VA : Vladimir A n i ć, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2006.

HE: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb, 2002.

sv. 10, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb, 2008.

FR: Alois H a l d e r, *Filozofijski rječnik*, Naklada Juričić, Zagreb, 2002.

Josip M a t e š i ć, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.

Antica M e n a c – Željka F i n k - A r s o v s k i – Radomir V e n t u r i n, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.

RHJ: *Rječnik hrvatskoga jezika* (ur. J. Šonje), Školska knjiga – Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb, 2006.

RS: Ljiljana Š a r i ć, Wiebke W i t t s c h e n, *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.

Vojtech Z a m a r o v s k y, *Bogovi i junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*, ArTresor, Zagreb, 2004.

LA MORTE NELLA FRASEOLOGIA CROATA

RIASSUNTO

Il presente contributo è stato motivato dall'inesistenza di studi che trattano l'analisi concettuale della morte nella fraseologia della lingua croata. Nel medesimo sono analizzati i modi di dire croati che con il loro significato e/o le loro componenti sono legati al concetto di morte. La morte è un fenomeno di cui la gente ha un po' paura e di cui non ama parlare o pensare. Per questo motivo, nella lingua esistono molte espressioni eufemistiche che si usano per parlare della morte alle quali appartengono anche i modi di dire. I modi di dire analizzati nel presente saggio si dividono in due grandi gruppi: i modi di dire con il significato legato al concetto di morte; i modi di dire le cui componenti appartengono al campo semantico della morte, ma il cui significato non è legato al concetto di morte. Nel primo gruppo si distinguono: i modi di dire legati al significato *essere vicino alla morte*; i modi di dire vicini al concetto *il modo e la ragione della morte*; i modi di dire con il significato *morire, decedere*; i modi di dire il cui significato è legato ai momenti e alle vicende dopo la morte di qualcuno. Ogni gruppo menzionato si divide in sottogruppi di modi di dire rispetto alla specificità del significato o del concetto presente. I modi di dire le cui componenti appartengono al campo semantico della morte, ma il cui significato non è legato a questo concetto, si dividono in gruppi secondo la componente di cui esso tratta. Partendo dal presupposto che comprendere la morte come parte integrale della vita e di tutto ciò che è legato ad essa sia causato dal contesto culturale e religioso si cerca di spiegare la motivazione del significato dei modi di dire raccolti come le loro immagini di sfondo e la loro origine storica. Inoltre, si prendono in considerazione anche i significati stilistico-espressivi e connotativi dei singoli modi di dire. La ricerca e l'analisi dimostrano che i modi di dire con il loro significato e/o le loro componenti legati al concetto di morte hanno una parte molto rilevante nella fraseologia croata. È stata affermata l'ipotesi che della morte si parla più spesso usando espressioni eufemistiche che sono conseguenze culturali del singolo popolo e delle credenze religiose.

PAROLE CHIAVE: *eufemismo, modo di dire, concetto, immagine di sfondo, morte.*